

Te gast in Den Haag – discussies moskeebouw in Nederland vóór de Tweede Wereldoorlog

Umar Ryad

Dit artikel schrijft een onbekend hoofdstuk in de geschiedenis van moslims in Nederland in het interbellum, het publieke debat over de bouw van de eerste moskee in Den Haag vóór de Tweede Wereldoorlog. Het eerste initiatief daartoe kwam in 1929 van de Nederlandse islambekeerling Charles Mohammed Ali van Beetem, die een leidende rol speelde in de Indonesische moslingemeenschap in Nederland. Na meer dan twee decennia debat en onderhandelingen met de gemeentelijke autoriteiten in Den Haag werd de eerste moskee uiteindelijk in 1955 gebouwd door de Ahmadiyya-missie.

Op 25 januari 2013 lanceerde PVV-leider Geert Wilders zijn website MoskNee, waarmee hij zijn aanhangers en ‘verontruste burgers’ aanmoedigt de moskeebouw in Nederland tegen te houden.¹ In zijn visie hoort een moskee niet binnen de bebouwde kom, maar op een industrieterrein of bij een varkensboerderij. Het zal geen toeval zijn dat Wilders hier niet spreekt over moskeebouw naast een pluimveehouderij of melkveebedrijf, maar uitgerekend varkens geschikte burens vindt voor de moskeebezoekers. Op MoskNee herhaalt hij zijn inmiddels bekende credo dat Nederland geen islamitisch land is en dat ook nooit mag worden. In zijn met retoriek doorspekte betoog wordt de moskee als symbool van een ideologie van haat, geweld en onderdrukking gepresenteerd.

Er is weinig in eerder onderzoek vermeld over de aard van islamitische gebedsruimtes in Den Haag vóór de Tweede Wereldoorlog. De Moebarak Moskee in Den Haag is de eerste officiële islamitische gebedsruimte in Nederland na de oorlog. De eerste steen van deze moskee werd in 1955 gelegd door Zafrullah Khan, de voormalige Pakistaanse minister van Buitenlandse Zaken, die destijds rechter was bij het Internationale Hof en tot de Qadiani Ahmadiyya-richting behoorde.²

De discussie over de bouw van moskeeën in Nederland kent echter een veel langere geschiedenis. Des te opmerkelijker dat men in het huidige moskeedebat in Nederland, onder leiding van Geert Wilders, keer op keer Nederlands lange historische ervaring met de islam in Nederlands-Indië negeert. Hiermee wordt voorbijgegaan aan de lange, rijke en gezamenlijke geschiedenis van Nederlanders en Indonesiërs. Ook onder de repatrianten afkomstig uit Nederlands-Indië en binnen de Molukse en Surinaamse gemeenschap in Nederland vindt men moslims. Sinds het begin van de twintigste eeuw waren er al discussies over de mogelijkheid een moskee in Nederland tot stand te brengen/te stichten.

1 Zie <http://mosknee.nl/>.

2 E.R. Roose, *The architectural representation of Islam: Muslim-commissioned mosque design in the Netherlands*, Amsterdam: Amsterdam University Press 2009, p. 53-65.

Umar Ryad

In dit artikel worden aspecten belicht van de discussies rond de moskeebouw in Nederland vóór de Tweede Wereldoorlog. Het eerste initiatief dat in dit verband in Den Haag werd genomen, kwam van Charles Mohammed Ali Van Beetem (1879-1938), een Nederlandse bekeerling tot de islam. De discussie die destijds gevoerd werd, geeft ons ook duidelijk inzicht in belangrijke aspecten van de toentertijd nog niet gedefinieerde beleidsoverwegingen van overheidszijde betreffende de omgang en het organiseren van het islamitische leven, religieuze behoeftes van burgers en instituties van een zwakke minderheid in de Nederlandse samenleving.

Ik ben bij toeval op Van Beetem gestuit bij lezing van *Al-Fath*, een reformistisch tijdschrift dat in de jaren dertig van de vorige eeuw in Caïro verscheen, waarin verslag werd gedaan van het bezoek van een zekere Van Beetem Mohammad Ali. In 1934 bracht Van Beetem een bezoek aan Muhibb al-Din al-Khatib, de hoofdredacteur van dit tijdschrift. Het korte verslag, getiteld 'al-Jam'iyya al-Islamiyya al-Hulandiyya' ('De Nederlandse Islamitische Vereniging'), beschrijft de bekering tot de islam van Van Beetem, die secretaris was van deze vereniging. Daarnaast wordt de vooraanstaande rol die hij speelde onder moslims in Den Haag belicht. Tijdens zijn bezoek aan Caïro hield Van Beetem een toespraak voor de Jam'iyyat al-Shubban al-Muslimin (De Vereniging van Jonge Moslims) over zijn bekering, de positie van de islamitische onderdanen in Nederland en de verhouding islam-christendom. Aangezien secundaire bronnen over de geschiedenis van moslims in Nederland weinig over Van Beetem vermelden, resulteerde een snelle zoektocht in *De Telefoongids* op internet uiteindelijk in een klein lijstje van alle Van Beetems in Nederland. Een van hen bleek de kleinzoon van Van Beetem te zijn, die nog een klein deel van het archief van zijn grootvader bewaart. Het archief bevat een fotoalbum met beelden van zijn dagelijks leven, zijn activiteiten onder Indonesiërs in Den Haag en zijn reis naar Egypte. Verder is er een foto met de leden van het eerste Europese Moslim Congres in Genève. Dit werd in 1935 gehouden onder voorzitterschap van de Libanese prins Shakib Arslan, die vanuit zijn ballingsoord in Zwitserland een groot antikoloniaal islamitisch netwerk in Europa leidde.

Moslims in Nederland vóór de Tweede Wereldoorlog

Alvorens in te gaan op het debat, de beleidsmatige en andere overwegingen betreffende de moskeebouw in Nederland, moeten wij een beeld krijgen van de moslims in deze periode. Het onderzoek naar de geschiedenis van de islam in Nederland vóór de Tweede Wereldoorlog focust meestal op de islamstudies aan Nederlandse universiteiten in die tijd. Aan de andere kant is de studie naar de islamitische Indonesische gemeenschap in Nederland in het interbellum vooral

gericht op de activisten en nationalistische (communistische) studenten van Nederlands-Indische afkomst.³ Deze studenten behoorden meestal tot de aristocratische klassen in Nederlands-Indië. Ze kwamen naar Nederland in het kader van de Ethische Politiek van Nederland, die in 1901 werd ingezet en inhield dat de Nederlandse staat bepaalde ‘morele verplichtingen’ moest nakomen ten opzichte van de Indonesische koloniale bevolking. Dit ethisch beleid was voornamelijk gericht op het bevorderen van de omstandigheden van de inheemse bevolking op het gebied van onderwijs, landbouw, migratie en zelfbestuur.⁴ Studenten mochten hun studie in Nederland volgen, met name in geneeskunde en rechten, op voorwaarde dat ze terugkeerden naar hun land van herkomst om gedurende enkele jaren overheidsposities te vervullen.

Vanaf de jaren twintig bracht de komst van inheemse studenten nieuwe politieke en nationalistische ervaringen naar Nederland. Studentenactiviteiten waren in eerste instantie niet door religieuze/islamitische beginselen geïnspireerd, maar leidden tot sterk antikoloniale en socialistische campagnes die naar een onafhankelijk en democratisch Indonesië streefden. Om die reden probeerden deze studenten coalities te vormen met verschillende Nederlandse sociaaldemocratische, anti-imperialistische en communistische facties.⁵ Deze activiteiten werden in bepaalde Nederlandse politieke kringen als ‘radicaal’ beschouwd en veroorzaakten daarbij zware debatten in de Nederlandse pers. In deze debatten werden de Leidse zogeheten ‘ethische’ hoogleraren verantwoordelijk geacht voor de ‘radicalisering’ van deze studenten. Aangescherpte maatregelen, zoals de dreiging studiebeurzen in te trekken of de ouders in het land van herkomst te informeren, konden de studenten echter niet weerhouden van die activiteiten.⁶

Verder kwamen er andere tijdelijke Indonesische bezoekers naar Nederland, zoals reizigers, journalisten, handelaren en docenten. Historische bronnen wijzen erop dat er in die periode daarnaast ook armere groeperingen in Nederland bestonden, voornamelijk bestaande uit zeelieden en bedienden, die met Nederlandse gezinnen na hun pensionering uit Oost-Indië meekwamen. Deze Indonesische bedien-

- 3 Zie bijv., H.A. Poeze, *In het land van de overheerser I: Indonesiërs in Nederland 1600–1950*, Dordrecht 1986; H.A. Poeze, ‘Early Indonesian emancipation: Abdul Rivai, van Heutsz, and the Bintang Hindia’, *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde* 1989, 145, 1, p. 87-106; A. Nagazumi, ‘Prelude to the formation of the Perhimpunan Indonesia: Indonesian student activity in the Netherlands in 1916–1917’, *Proceedings of the seventh IAHA conference, held in Bangkok, 22–26 August 1977*, Bangkok: Chulalongkorn University Press, 1979, p. 192-219; U. Ryad, ‘Among the believers in the land of the colonizer: Mohammed Ali van Beetem’s role among the Indonesian community in The Netherlands in the interwar period’, *Journal of Religion in Europe* 2012, 5, 2, p. 273-310.
- 4 Zie P. Brooshoofd, *De ethische koers in de koloniale politiek*, Amsterdam: De Bussy 1901; vgl. A. Goss, ‘Decent colonialism? Pure science and colonial ideology in the Netherlands East Indies, 1910–1929’, *Journal of Southeast Asian Studies* 2009, 40, 1, p. 187-214; H.J. Benda, ‘Christiaan Snouck Hurgronje and the Foundations of Dutch Islamic Policy in Indonesia’, *The Journal of Modern History* 1958, 30, 4, p. 338-347.
- 5 E. Schwidder, ‘Eerst Nederland, dan Indonesië bevrijden: Indonesiërs in het Nederland verzet (1940–1945)’, in: E. Captain, M. Hellevoort & M. van der Klein (red.), *Vertrouwd en vreemd: ontmoetingen tussen Nederland, Indië en Indonesië*, Hilversum: Verloren 2000, p. 233-239.
- 6 H. Poeze, ‘Indonesians at Leiden University’, in: W. Otterspeer (Ed.), *Leiden Oriental connections, 1850–1940*, Leiden/Boston: Brill 1989, p. 263-264.

Umar Ryad

den werden soms met hun gezinnen zonder goed onderdak aan hun lot overgelaten, omdat veel van hun oude werkgevers niet in staat waren voor hen in hun huizen of elders woonruimte te regelen. In 1918 werd in Den Haag het Persingahan, Tehuis en Adviesbureau Voor Nederlandsch-Indische bedienden gevestigd. Dit bureau bood onderdak aan Indische bedienden die met de families waren meegereisd en die een betrekking en reisgelegenheid terug naar hun land van herkomst zochten. Het was bedoeld als tijdelijke plek voor voormalige personeelsleden, totdat zij een andere baan konden vinden en zichzelf konden onderhouden. Het huis fungeerde ook als ontmoetingsplaats voor bedienden en als locatie waar deze zwakke sociale groep de plechtigheden rond geboorte, huwelijk en begrafenis kon voltrekken. Gekoppeld aan dit gebouw was verder een bemiddelingsbureau dat Indonesische arbeiders hielp bij het vinden van werk.⁷

Het leven van deze Indonesische zeelieden en bedienden verliep aanvankelijk volledig geïsoleerd van de eerdergenoemde studentenkringen en hun politieke bewegingen. Pas later in de jaren dertig werden sommige studenten zich ervan bewust dat er zich andere, sociaaleconomisch zwakke landgenoten in Nederland bevonden, die hulp nodig hadden.⁸

Een Haagse bekeerling tot de islam

In 1926 bevond zich onder deze groep moslims een opmerkelijke autochtone Nederlander, die in 1931 officieel tot de islam overging. Het betrof de Haagse oud-militair Charles Mohammed Ali Van Beetem, die een belangrijke rol onder de Nederlands-Indische gemeenschap in Nederland zou gaan spelen.⁹ Zijn levensverhaal behoort niet alleen tot de Nederlandse koloniale geschiedenis, maar maakt ook deel uit van de geschiedenis van de islam en moslims in Europa tijdens het interbellum. Het geeft ons ook een duidelijk inzicht in belangrijke aspecten van het islamitische leven van een zwakke minderheid in de Nederlandse samenleving in die tijd.

Van Beetems bekering tot de islam moet binnen de geest van diezelfde tijd gezien worden. In het interbellum voelde een aantal rijke (en soms aristocratische) hoogopgeleide Europeanen zich tot de islam aangetrokken in een zoektocht naar andere spirituele wegen buiten hun oorspronkelijke geloofsovertuiging en achtergrond. In Engeland, Frankrijk en Duitsland waren deze bekeerlingen soms actief betrokken bij verschillende islamitische zendingskringen die als doel hadden de islam in Europa te verspreiden.¹⁰

In vergelijking met sommige andere Europese landen, zoals Groot-Brittannië, Frankrijk, Oostenrijk of Duitsland, vonden bekeringen tot de islam in Nederland tijdens het interbellum op meer beperkte schaal plaats. Op Europees niveau legden de islamitische zendingsinstellingen in Londen en Berlijn de nadruk op de

7 Poeze 1986, p. 236.

8 Idem, p. 287.

9 Zie over zijn bekering: 'Indië in Den Haag: Overgang van een Europeaan tot den islam', *Het Vaderland* 8 juni 1931. Zie ook: 'Een Europeaan wordt Islamiet', *De Indische courant* 4 juli 1931.

10 N. Clayer & E. Germain, *Islam in interwar Europe*, Londen: Hurst 2008, p. 8-9.

islam als oplossing voor de ‘spirituele uitdaging’ die de westerse wetenschappelijke moderniteit meebracht. In Nederland, met uitzondering van de bekering van de bekende oriëntalist Snouck Hurgronje (waarbij moet worden aangetekend dat zijn bekering nog steeds een punt van discussie is) en Mohammed Ali Van Beetem, komen we de naam van P.H. van der Hoog (Mohammed Abul Ali) tegen, die in de jaren dertig op hadj ging.¹¹

In de jaren twintig wijdde Van Beetem zijn activiteiten aan het politiek, militair en literair werk in Den Haag. Hij had bijvoorbeeld een intensief contact met de Javaanse journalist, cultuuractivist, en danser Raden Mas Noto Soeroto (1888-1951).¹² Het is niet duidelijk of hij zich in deze periode reeds tot actieve deelname aan het religieuze leven van moslims in Den Haag aangetrokken voelde. Vlak voor zijn officiële bekering begon hij belangstelling te tonen voor de gelovige moslims in Den Haag, wat blijkt uit zijn pogingen de Indonesische onderdanen in Nederland te steunen. Zijn belangrijkste initiatief was het oprichten van een islamitische begraafplaats in Den Haag in 1932. Maar hij hield zich ook bezig met de plannen voor de bouw van een moskee in de residentiestad.

Een publieke discussie: moskee in Amsterdam en Den Haag?

Sinds het begin van de twintigste eeuw waren er al discussies over de mogelijkheid een moskee in Nederland tot stand te brengen. Zo benadrukte een zekere A. Fokker al in 1904 in een ingezonden brief in *Het Nieuws van den Dag* het belang van de oprichting van een moskee in Amsterdam. Deze moskee zou veel Indonesische studenten naar Nederland kunnen trekken. Daarnaast zou dit islamitische gebouw in Amsterdam kunnen concurreren met andere grote moskeeën in het islamitische oosten, zoals die van Caïro en Constantinopel. Fokker was van mening dat het oprichten van een dergelijke moskee eigenlijk paste binnen het eerdergenoemde Ethische Beleid van Nederland. Het zou verder de Indonesische jongeren een thuisgevoel kunnen geven en hun verbondenheid met de Nederlandse samenleving en cultuur kunnen versterken na terugkeer in Indië. Bij dit moskeevorstel werd ook gedacht aan een restaurant en culturele club waar geen

- 11 P.H. van der Hoog, *Pelgrims naar Mekka*, Den Haag: H.P. Leopold's Uit. 1935. Over Snouck Hurgronjes bekering, zie P.S. van Koningsveld, *Snouck Hurgronje alias Abdoel Ghaffar: enige historische kritische kanttekeningen*, Leiden: Documentatiebureau Islam-Christendom, Faculteit der Godgeleerdheid, Rijksuniversiteit 1982; P.S. van Koningsveld, *Snouck Hurgronje's 'Izhaar oel-Islam': een veronachtzaamd aspect van de koloniale geschiedenis*, Leiden: Documentatiebureau Islam-Christendom, Faculteit der Godgeleerdheid, Rijksuniversiteit 1985; E. Van Vugt, *Het dubbele gezicht van de koloniaal; Nederlandsch-Indië herontdekt*, Haarlem 1988. *Het Vaderland* 21 februari 1938. Alle krantenartikelen zijn geciteerd van <http://kranten.kb.nl/>.
- 12 J.C.L. van Beetem, *De ontmaskering van Raden Mas Noto Soeroto: Open brief aan het Nederlandsche Volk*, (Den Haag: P.H. Klop 1926; zie de reactie van N. Soeroto, 'Open Brief aan de Landgenoten', *Het Vaderland* 17 mei 1927; J.L.Ch. van Beetem, *In memoriam: J.B. van Heutsz*, Den Haag: P.H. Klop 1927.

Umar Ryad

varkensvlees of wijn geserveerd zou moeten worden, aldus Fokker.¹³ Het is echter in die tijd nooit tot de bouw van een moskee in Amsterdam gekomen.

Twee decennia later klonk de discussie over de moskeebouw in Den Haag weer. Degene die nu achter de plannen voor de bouw van een Haagse moskee stond, was Van Beetem. In juni 1926 besprak hij de zaak van de moskee met zijn islamitische vrienden in zijn huis in Den Haag. Hij probeerde vervolgens aan het ministerie van Koloniën in Den Haag uit te leggen hoe belangrijk deze moskee voor de Nederlands-Indonesische betrekkingen was. Zijn enthousiasme groeide in 1928, toen hij wist dat er al soortgelijke islamitische gebedshuizen in andere grote Europese steden bestonden.¹⁴ Toen het bericht over dit initiatief de kolonie bereikte, begon de regent van Bandoeng propaganda te maken voor de oprichting van deze Haagse moskee.¹⁵ Door zijn 'vriendelijke betrekkingen met gelovige Mohammedanen' zag Van Beetem een reële behoefte voor een dergelijke moskee. In de krant, *Het Vaderland*, probeerde Van Beetem wat hij noemde 'katholieke beschuldigingen' tegen de mohammedanen (en joden) als 'heidense volkeren' te ontzenuwen. Verder dacht hij door het oprichten van een moskee in Den Haag recht te doen aan de 40 miljoen 'bruinetintende medeburgers in Indië'.¹⁶

Van Beetems voorstel om een moskee in de buurt van de monumentale Haagse zone van Zorgvliet te stichten, werd voorgelegd aan de gemeente Den Haag. Omdat er reeds andere moskeeën in verschillende Europese steden, zoals Liverpool (1889), Londen (1914), Berlijn (1921-22) en Parijs (1926), gebouwd werden, zag men het belang in van een islamitisch gebedshuis in Den Haag. Andere (niet-islamitische) Nederlanders sloten zich aan bij Van Beetems plan en er werd een voorlopige commissie bestaande uit een aantal Nederlandse politici opgericht. Deze commissie verzocht de gemeente het benodigde onderzoek ten aanzien van de behoefte onder de gemeenschap voor dit gebouw uit te voeren.¹⁷

De toenmalige burgemeester van Den Haag, J.A.N. Patijn (1873-1961), werd eveneens uitgenodigd tot het lidmaatschap van deze commissie. De burgemeester zag de positieve aspecten van een dergelijk project, maar hij was niet in staat hierover een definitieve beslissing te nemen. Hij vreesde overigens dat er specifieke bezwaren binnen de gemeenteraad naar voren zouden komen, bijvoorbeeld dat gezien het kleine aantal bezoekers er eigenlijk geen echte noodzaak voor dit moskeeproject bestond.¹⁸ In de pers lezen we eenzelfde reactie: 'Er gaan geruchten,

13 *Het Nieuws van den Dag* 23 januari 1904; zie de reactie van een Nederlandse lezer tegen Fokkers plan, *Het Nieuws van den Dag* 26 februari 1904.

14 J.L.Ch. van Beetem, 'Een moskee in Den Haag', *Het Vaderland* 15 juni 1929.

15 *De Sumatra Post & De Indische courant* 23 februari 1928.

16 Idem.

17 Van Beetem 1929. Zie ook: 'Een moskee in Den Haag?', *Het Vaderland* 17 juni 1929.

18 'Oprichting van een moskee in Den Haag', *Het Vaderland* 12 juni 1929 'Een moskee te 's-Gravenhage?', *Nieuwe Rotterdamse Courant* 12 juni 1929. Overige betrokken namen bij dit project waren: generaal C.J. Snijders (1852-1939) en de voormalige luitenant-generaal H.N.A. Swart (1863-1946). Zie D. van den Berg, *Cornelis Jacobus Snijders (1852-1939): een leven in dienst van zijn land en zijn volk: eene levensbeschrijving, mede steunende op zijne eigen 'Herinneringen'*, Den Haag: Bevedeem 1949; J.W. Bonebakker, *Twee verdienstelijke officieren: Nicolaas Bosboom (1855-1937) en Cornelis Jacobus Snijders (1852-1939)*, Nieuwkoop: Heuff 1974. Ook: M.H. Du Croo e.a., *Generaal Swart: pacificator van Atjeh*, Maastricht: Leiter-Nypels 1943.

dat er in de Residentie een moskee zal worden gesticht op verzoek van enkele Mohammedaansche ijveraaers', zo schreef het *Nieuwsblad van Friesland: Hepkema's courant*, 'Alles goed en wel, (...) maar hoe internationaal 's-Gravenhage ook is, zouden er genoeg Mohammedanen te vinden zijn om een moskee te vullen?'¹⁹

Aan de andere kant was een van de argumenten tegen de moskeelannen dat een moskee niet thuishoorde in Nederland, dat immers een *christelijk* land was. M. Taudin Chabot (1884-1966), een remonstrantse directeur van de Nederlandse Handel-Maatschappij, ging hier nadrukkelijk op in bij zijn verdediging van de plannen voor de Haagse moskee. De kwestie was volgens hem niet bijzonder of uniek, omdat volgens de Nederlandse Grondwet iedere religieuze stroming immers recht had op het stichten van een kerkgebouw. Hij was dan ook verbaasd over de onrust bij mensen in bepaalde calvinistische kringen. De tegenstanders van het moskeelplan meenden dat het initiatief niet voortkwam uit de groep in Den Haag wonende mohammedanen, maar dat het een idee was van mensen die wellicht van God en godsdienst niets wilden weten. Volgens Chabot moest men toch weten dat mohammedanen op een gemeenschappelijke geloofswortel met de joden en christenen zetelen. 'De Mohamedanen', zo benadrukte hij, 'zullen ten onzent dankzij Thorbecke gelukkiger zijn dan zijn Remonstrantse voorvaderen, die hunne kerkgebouwen, toen ze eindelijk getolereerd werden ten gevolge van de overheersing van het onverdraagzame Calvinisme, verborgen achter de huizen moesten bouwen.'²⁰

In 1929, kort na zijn terugkeer van een uitstapje naar Parijs, las een journalist van de *Nieuwe Rotterdamse Courant* toevallig een bericht over de moskeelannen in Den Haag, die hem bijzonder aanspraken. Tijdens zijn bezoek aan Parijs bezocht hij 'het indrukwekkend gebouwencomplex' van de Grote Moskee in de Franse hoofdstad, dat in 1926 was gebouwd. 'Wie de verblindende pracht van dezen Oosterschen tempel in het Westersch milieu heeft genoten', zo zei hij, 'kan wel niets anders dan welgezind staan jegens een plan als het Haagsche.'²¹ In die tijd had de Franse regering onder leiderschap van premier Edouard Herriot (1872-1957) een voorlopig krediet van 500.000 frank voor de bouw van deze moskee verstrekt.²² De Nederlandse journalist had gehoopt dat zijn regering het Franse model zou volgen en dat het moskeebouw in Den Haag de 'indrukwekkende schoonheid' van de Parijse moskee zou evenaren. De bezwaren en tegenstand tegen de oprichting van een moskee in een 'christelijk Nederland' vond hij ongegrond. Hij vergeleek de discussies in Nederland met de reactie van de Franse bevolking in Parijs tegen de moskee, die volgens hem overdreven was. Toen men in het hartje van het oude Parijs het vervallen hospitaal van de Piété had gesloopt, was er ook menig man uit de buurt wiens haren ten berge rezen van verontwaardiging en

19 'Een moskee in Den Haag', *Nieuwsblad van Friesland: Hepkema's courant* 14 juni 1929.

20 M. Taudin Chabot, 'Om de moskee', *Het Vaderland* 20 juni 1929.

21 'Een moskee in Den Haag', *Het Vaderland* 24 juni 1929; zie ook: L.D. Petit, 'De moskee van Parijs', *Nederlandsch Indie: Oud en Nieuw 1927-1928*, 12, p. 70-81.

22 M. Bayoumi, 'Shadows and Light: Colonial Modernity and the Grande Mosquée of Paris', *The Yale Journal of Criticism* 2000, 13, 2, p. 280; vgl. A.L. Tibawi, 'History of the London Central Mosque and the Islamic Cultural Centre, 1910-1980', *Die Welt des Islams* 1981,-4, p. 193-208.

Umar Ryad

smart dat de muzelmannen daar op die gewijde plek hun tenten zouden opslaan.²³

Parallel aan de Franse moskee steunde deze journalist de Haagse moskee, omdat die de ideële belangen van de aan Nederlandse zorgen toevertrouwde gekleurde bevolking kon behartigen. Ook onder de leuze van godsdienstvrijheid en religieuze verdraagzaamheid zou dit gebouw een plek moeten krijgen naast de vele overige bedehuizen binnen de confessionele verscheidenheid van het vaderland. Hij vroeg zich af: 'Frankrijk heeft wel is waar Marokko, maar hebben wij Indië niet?'²⁴

Het argument dat de islam naar de bekering van de gehele mensheid streeft, vond hij niet overtuigend. Een groot deel van de christenen deed hetzelfde. 'Men behoeft heus niet bang te zijn', zo schreef hij, 'dat de Mohammedanen in het aanwenden van uitwendige bekeringsmiddelen de Christenen gaan overtreffen. In de eerste plaats hebben zij er de macht niet toe en in de tweede plaats ontbreekt hun de lust', aldus de journalist.²⁵ De persoonlijke ervaring van deze journalist in de moskee in Parijs, die toen al zeven jaar bestond, had hem 'geleerd, dat de Mohammedanen allerminst vurige ijveraars zijn voor de bekering van het blanke ras'.²⁶ Tijdens zijn bezoek merkte hij op dat het personeel van de Parijse moskee geen blijk had gegeven van iets wat ook maar enigszins op bekeringsijver leek. Hij beschreef deze ontmoeting als volgt:

'Ons verlangen, om met de geheimen van den Islam kennis te maken, had, bij deze menschen op heel wat weerstand te stuiten. Eerst na een kwartier spreken gelukte het ons, den vertegenwoordiger van Mohammed te bewegen, een exemplaar van den Koran en van het Leven van Mohammed te halen en met teksten daaruit ons te winnen voor de kracht en de schoonheid van zijn godsdienst. En toen bleef het nog bij een wel zeer schuchtere poging! Neen, dan weten de Christelijke ijveraars de gelegenheid beter bij de haren te grijpen. Een Haagsch evangelist of straatprediker slaat met gemak een honderdtal Turken.'²⁷

Naar de mening van de journalist bleef de bekeringsijver onder moslims, althans ten aanzien van het Europese christendom, vooral theoretisch. Het waren immers niet de oorspronkelijke mohammedanen die de missionaire activiteiten en tijdschriften in het westen daadwerkelijk hadden verspreid, maar voornamelijk de Europese bekeerlingen tot de islam, zoals de Britse moslim Lord Headley, die uit eigen beweging tot deze 'vreemde' godsdienst waren gekomen. Hij verwachtte dat wanneer een soortgelijk gebouw als de indrukwekkende moskee van Parijs in Den Haag in gebruik genomen werd, de vertegenwoordigers van de islam in Nederland in dezelfde geest van toenadering zouden gaan spreken als hun Parijse collega's.²⁸

23 'Een moskee in Den Haag', *Het Vaderland* 24 juni 1929.

24 Idem.

25 Idem.

26 Idem.

27 Idem.

28 Idem.

Van Beetem vond elke bewering dat de Nederlandse christelijke regering niet aan dit initiatief mocht meewerken onjuist. Sterker nog, zo reageerde hij, zelfs in Engeland, waar men nog conservatiever bleek te zijn, waren verschillende moskeeën opgericht. Hij was verbaasd over de overheersende opvatting bij de gemeente en in andere beleidskringen dat het bouwen van een moskee in Den Haag niet noodzakelijk was. Miljoenen moslims in Indië en andere honderden die woonachtig waren in Nederland, zouden de bouw van zo'n moskee in Nederland als symbool van dankbaarheid aanvaarden, meende Van Beetem. En zolang er geen gebouw beschikbaar was voor deze moskee, kon niemand het aantal van haar potentiële bezoekers schatten. Nederland moest volgens Van Beetem deze kans niet missen. Men moest hiermee 'de spijker op de kop slaan om de dure plicht van Nederland jegens de geestelijke verzorging van miljoenen onderdanen uit het verre Oosten te vervullen'.²⁹

Van Beetem benadrukte dat er wel degelijk voldoende belangstelling van inheemse zijde bestond voor de Haagse moskee. Tijdens zijn tijdelijk verblijf in Nederland sloot R.T.A. Prawira Koesoema, de regent van Serang in Banten, zich aan bij de beweging voor de bouw van de moskee. Enkele islamitische schriftgeleerden (*oelama*) in Indië waren ook ingelicht over het project en betuigden hun instemming. In overleg met genoemde regent besloot Van Beetem een permanent comité op te richten dat officieel vergunning voor de inrichting van een islamitische begraafplaats en een klein 'daarbij behorend bedehuis' (lees: moskee) ging aanvragen.³⁰

Perkoempoelan Islam

Om de plannen van de moskee en andere islamitische juridische belangen in Den Haag te behartigen, werd de islamitische vereniging *Perkoempoelan Islam* officieel opgericht (8 februari 1932) in Den Haag. Tot de doelstellingen van deze vereniging behoorden (1) het verrichten van de religieuze plichten van de islam, (2) het bevorderen van wederzijdse broederschap tussen moslims en de tolerantie ten opzichte van anderen en, nog belangrijker, (3) de oprichting van de eerdergenoemde begraafplaats en moskee in de stad. Veel Indonesiërs hadden zich inmiddels als leden bij de vereniging aangesloten. Een zekere N. Oesin werd tot voorzitter gekozen en Van Beetem werd tot secretaris benoemd.³¹

Tijdens de eerste bijeenkomst van de Perkoempoelan Islam werd de naam van Max Buttner van der Jagt (1873-1960), een conservatieve ex-gouverneur van Surakarta (Solo), aangekondigd als sponsor.³² Deze islamitische vereniging was loyaal aan de Nederlandse autoriteiten. Tijdens de eerste openbare bijeenkomst op 8 oktober 1932 werd een speciaal woord uitgesproken ter ere van de Koningin,

29 'Ingezonden stukken: een moskee in Den Haag', *Het Vaderland* 2 juli 1929.

30 Idem.

31 R.B. Karels, *Mijn aardse leven vol moeite en strijd: Raden Mas Noto Soeroto Javaan, dichter, politicus, 1888-1951* Leiden: KITLV 2010, p. 120; vgl. A. Cottaar, *Ik had een neef in Den Haag: nieuwkomers in de twintigste eeuw*, Zwolle 1998, p. 77; 'Perkoempoelan Islam', *Het Vaderland* 9 februari 1932.

32 'Perkoempoelan Islam', *Het Vaderland* 9 oktober 1932.

Umar Ryad

waarbij de leden hun dankbaarheid uitten voor de koninklijke bekrachtiging van hun activiteiten.³³ Intussen hield de Nederlandse inlichtingendienst de Perkoempoelan Islam nauwlettend in de gaten. Maar in twee geheime rapporten uit 1934 en 1936 verklaarde de inlichtingendienst dat deze vereniging in tegenstelling tot andere Indonesische (communistische) studentenorganisaties in Nederland, niet onwettig was en geen radicale neigingen had. Verder zag men dat de organisatie 'goed werk' deed, in het bijzonder dankzij de activiteiten van de secretaris Van Beetem, die de leden en aanhangers afhielden van revolutionaire activiteiten gericht op de onafhankelijkheid van Indië.³⁴

Naast haar taken binnen het dagelijkse leven van moslims in de Nederlandse diplomatieke hoofdstad, besteedde de Perkoempoelan Islam bijzondere aandacht aan de rechten van Indonesische arbeiders in samenwerking met het eerdergenoemde huis van Persinggahan. Van Beetems huis, dat als Taman Persaudaraan (Huis van Broederschap) onder de Indonesische gemeenschap bekend was, stond altijd open voor Indonesiërs die in de problemen raakten. Samen met andere leden van de Perkoempoelan Islam werkte Van Beetem aan de verwezenlijking van zijn oude plan van het gebedshuis en de begraafplaats, die in de statuten van de vereniging als dringende prioriteit waren vermeld.³⁵

De Indische inheemse pers meldde over de slechte omstandigheden van de Indische moslims in Den Haag, dat zij in veel gevallen alleen stonden en zich moeilijk rechtskundige bijstand konden verschaffen. Op een zondag in 1933 werd in Den Haag een Ambonese bediende plotseling weggejaagd door zijn werkgever, die beweerde dat deze werknemer hem uitgescholden had. De werkgever ontkende hem ontslag te hebben gegeven. Namens de Perkoempoelan Islam verdedigde Van Beetem de loopjongen. 'Nadat nog was betoogd, dat dergelijk optreden moeilijk bevorderlijk kon worden geacht voor het versterken van de banden tusschen Nederland en Ned.-Indië, en dat deze Indische jongens zoo dikwijls rechteloos zijn omdat meestal getuigen ontbreken, veroordeelde de kantonrechter den werkgever tot betaling van het volle loon en van de helft der gevraagde schadeloosstelling.'³⁶

In het begin bestond de Perkoempoelan Islam uit zestig officiële leden, onder wie een aantal Indonesische studenten aan Nederlandse universiteiten en hogescholen. De vereniging was daarnaast een platform voor prominente Indonesische bezoekers aan Nederland die vaak in Den Haag uitgenodigd werden om over de islam te spreken. Tijdens een openbare bijeenkomst in Den Haag op 24 oktober 1932 sprak Raden Aria Wiranatakoesoema, een voormalige regent van Bandung, over islam en vrede. Van Beetem noemde in zijn toespraak dat de activiteiten van de Perkoempoelan Islam gericht waren op het leveren van een bijdrage aan het veranderen van wat hij beschouwde als 'oppervlakkige kennis van christenen in

33 Poeze 1986, p. 288.

34 Zie 'Jaargang 1934: Overzicht no. 6. Geheim', *De Nederlandse Bank*, toegangsnummer 1.752.000.000 01 20 ha 1.7/38; 'Jaargang 1936. Overzicht no. 6. Geheim', *Algemeen Rijksarchief*, Den Haag toegangsnummer 2.13.70 Generale Staf (Algemeen Hoofdkwartier), 1914-1940 Inventarisnummer 1578; www.iisg.nl/index-nl.php, bekeken op 15 september 2010.

35 Poeze 1986, p. 288; zie ook: 'Perkoempoelan Islam', *Het Vaderland* 9 februari 1932.

36 'Inlandsche Bedienden in Holland', *Bataviaasch Nieuwsblad* 19 september 1933.

het westen over de islam en de profeet Mohammed'. Hij stelde verder dat dergelijke toespraken in Den Haag ook zouden 'bijdragen tot het verwekken van eerbied en sympathie voor den Godsdienst welke door meer dan 50 miljoen medeonderdanen daar ginder in het Verre Oosten, wordt beleden'.³⁷ In zijn slotwoord wees Van Beetem op het moeilijke leven van moslims in Nederland en hoe 'blind' de Haagse overheid was voor de noden van dit arme volk, dat hier vertoeft. Hij betreurde dat de vereniging tot nu toe weinig resultaten had kunnen boeken vanwege de onwil van Nederlandse overheidsinstellingen om hulp aan deze groep moslims te bieden.³⁸

In 'Brieven uit het Moederland', berichtte de correspondent van *Het Nieuws van den Dag voor Nederlandsch-Indië* zijn lezers over de eerste officiële vergadering van de Perkoempoelen Islam. Deze Nederlandse correspondent was niet positief gestemd over Van Beetems rol als secretaris. 'Maar mijnheer J. I. Ch. v. Beetem-Mohammed Ali', zo schreef hij, 'irriteert ons een weinig. Dat heeft hij al lang gedaan.' Deze journalist vond dat de Perkoempoelan Islam een vriendelijke vereniging was, maar het was jammer dat Van Beetem Mohammed Ali haar secretaris geworden was. 'Mohammedanen van dit slag', zo zei hij, 'hebben in een stad als Den Haag altijd nog een zekeren aanhang en daar moet men voorzichtig mee zijn. De goede zaak van het Mohammedanisme wordt in ieder geval door dit soort volgelingen naar onze overtuiging slecht gediend'.³⁹

De Perkoempoelan Islam slaagde er uiteindelijk in om in december 1932 de eerste islamitische begraafplaats in Nederland te realiseren. De Haagse gemeenteraad bereikte overeenstemming over de door de Perkoempoelan Islam ingediende aanvraag voor de oprichting van een islamitische begraafplaats in Den Haag. Op 23 december 1932 had de burgemeester van Den Haag het bestuur van de Perkoempoelan Islam officieel ingelicht dat er een afzonderlijk stuk grond op de algemene begraafplaats van de Kerkhoflaan beschikbaar gesteld werd voor de moslims.⁴⁰ De Perkoempoelan Islam had ook de gemeente Rotterdam benaderd met een soortgelijk verzoek. Een paar weken later maakte de burgemeester van Rotterdam echter bekend dat het verzoek afgewezen moest worden omdat de gemeente geen gratis stuk grond kon verlenen voor deze afzonderlijke begraafplaats. Wel kon de Perkoempoelan Islam een derdeklas graf op de algemene begraafplaats Crooswijk kopen, waarin negen lichamen konden worden begraven.⁴¹

Drie jaar later, in maart 1935, slaagde de Perkoempoelan Islam erin om een kleine gebedsruimte, een gebouwtje voor het islamitische godsdienstonderwijs en bemiddelingsbureau voor Indonesische werknemers in te richten,⁴² maar een officiële moskee kwam er niet. Van Beetem raakte zeer gefrustreerd doordat het

37 'De islam', *Het Vaderland* 25 oktober 1932.

38 'De islam', *Het Vaderland* 25 oktober 1932.

39 'Brieven uit het Moederland. (Eigen correspondentie). Per Luchtpost', *Het Nieuws van den Dag voor Nederlandsch-Indië* 28 oktober 1932.

40 'De islamitische begraafplaats', *Het Vaderland* 24 december 1932; Cottaar 1998, p. 82.

41 'Islamitische Begraafplaats', *Het Vaderland* 12 december 1932.

42 Idem; zie ook: Karels 2010, p. 121. Het is niet duidelijk of dit drie afzonderlijke ruimtes of drie functies verenigd in een enkel gebouw waren.

Umar Ryad

Nederlandse Maatschappelijk Hulpbetoon zijn verzoek weigerde om financiële steun aan Indonesiërs in Nederland te bieden. Volgens hem hadden de overheidsdiensten al vele andere goed onderbouwde verzoeken van moslims afgewezen. Zo had de Perkoempoelan Islam eerder op 22 juni 1933 een brief gestuurd aan de Koningin met het verzoek financiële steun te bieden aan de in Nederland wonende Nederlands-Indische medeburgers, die volgens Van Beetem vanuit juridisch oogpunt mogelijk zou moeten zijn. De brief bleef meer dan een jaar liggen in de gemeentelijke laden en het verzoek werd uiteindelijk afgewezen.⁴³ Op zaterdag 13 april 1935 deelde Van Beetem in de bestuursvergadering van de Perkoempoelan Islam mee dat hij besloot af te treden 'als gevolg van de tot dusverre steeds ondervonden tegenwerking van de zijde der autoriteiten'.⁴⁴

Vrijheid of belediging

Van Beetems inspanning voor de totstandkoming van de eerste moskee in Nederland stond niet los van de Nederlandse koloniale geschiedenis. Vanuit Den Haag volgde hij de religieuze spanningen tussen christenen en moslims in Indië. Bijvoorbeeld rond de periode van Van Beetems bekering tot de islam publiceerde de jezuïet en missionaris Jan J. ten Berge (1892-1978) vanuit Moentilan op Java twee beruchte en sarcastische artikelen over de Koran en de profeet Mohammed in het blad van de orde der jezuïeten, *Studiën* (april en juni 1931).⁴⁵ Ten Berge beschreef de profeet van de islam als 'anthropomorphist', als 'onwetende Arabier' en 'grove wellusteling' die het met vrouwen en seksuele betrekkingen niet zo nauw nam. Verder noemde hij de ontkenning door de Koran van de kruisiging van Jezus als 'trouvaille van den weinig origineelen geest van Mohamed'.⁴⁶

Van Beetem nam namens de Perkoempoelan Islam in Den Haag de verdediging van de islam tegen Ten Berges beschuldigingen op zich. In een brief aan De Tweede Kamer deed Van Beetem zijn beklag over Ten Berges woorden, die de gevoelens van miljoenen moslims in Nederlands-Indië hadden gekwetst. Dergelijke uitingen zouden volgens hem leiden tot grote inbreuk op de eenheid van het Koninkrijk en de openbare orde in Indië. Vanwege deze ernstige overtreding kon

43 'Perkoempoelan Islam', *Het Vaderland* 15 april 1935; zie: Nationaal Archief, Den Haag, toegangsnummer 2.10.49, Inventaris van het archief van het Commissariaat voor Indische Zaken, (1880) 1927-1949 (1950) 2987: Stukken betreffende het verzoek van de Vereniging Perkoempoelan Islam om het nemen van maatregelen tot bescherming van naar Europa meegenomen inlands personeel en om de toekenning van een subsidie aan de vereniging (bekeken 15 september 2010).

44 *De Indische courant* 10 mei 1935.

45 Zie: J.J. ten Berge, 'De Koran', *Studiën: Tijdschrift voor Godsdienst, Wetenschap en Letteren* 1931, 63, 1, p. 59-78; J.J. ten Berge, 'Evangelie en Koran', *Studiën: Tijdschrift voor Godsdienst, Wetenschap en Letteren* 1931, 63, 2, 285-307.

46 K. Steenbrink, *Catholic In Indonesia 1808-1942: A documented history (with the cooperation of Paule Maas): vol. 2 The spectacular growth of a self-confident minority, 1903-1942*, Leiden: KITLV Press 2007, p. 52-53. Zie ook: *Het Vaderland* 30 november 1931.

Te gast in Den Haag – discussies moskeebouw in Nederland vóór de Tweede Wereldoorlog

de tevredenheid van moslims alleen bereikt worden wanneer Ten Berge volledig uit Nederlands-Indië verwijderd werd.⁴⁷

Ten Berges uitingen leidden tot grote ophef in veel islamitische kringen in Nederlands-Indië en daarbuiten. Men meende dat zijn standpunt deel uitmaakte van een algemene anti-islamitische tendens in Europese landen. Alle aangiftes om Ten Berge voor de rechter te slepen werden echter niet-ontvankelijk verklaard. Het strafbare feit was niet in Indië gepleegd, omdat het tijdschrift in Nederland gedrukt en verspreid werd.⁴⁸

Naar Egypte en Genève ter zake van moslims in Nederland

Om de moskee te realiseren gebruikte Van Beetem zijn internationale netwerken in Europa en daarbuiten. Sinds 1932 had hij interesse om voor een islamitische studiereis naar Caïro te gaan.⁴⁹ De voornaamste redenen voor deze reis waren het verkrijgen van een officiële verklaring van zijn bekering en het zoeken naar de steun van pan-islamitische activisten voor zijn activiteiten in Den Haag. Vanwege zijn goede contacten met het Egyptische consulaat in Den Haag verzocht hij de Egyptische consul Murad Kamil hem een bewijsbrief van zijn bekering te verlenen. Maar omdat dit een religieuze kwestie betrof, adviseerde de consul hem een dergelijk bewijs bij een religieuze instelling als Al-Azhar in Caïro aan te vragen.⁵⁰

Pas in 1934 kon Van Beetem zijn reis naar Egypte realiseren. Samen met een Indonesische student in Nederland, de uit Bandung afkomstige Mohammed Rasjid, reisde hij naar Egypte om zijn bekering tot de islam officieel te verklaren. In aanwezigheid van Rasjid en een zekere Seikh Burhan al-Din, de gids van Riwaq al-Jawa (de Javaanse studentenpensions aan Al-Azhar), sprak Van Beetem de *shahada* uit ten overstaan van de toenmalige sjeik van Al-Azhar, Mohammed al-Ahmadi al-Zawahiri (1878-1944). Van Beetem maakte zijn bekering tot de islam wijder bekend door een openbare lezing bij de Jam'iyyat al-Shubban al-Muslimin (De Vereniging van Jonge Moslims) over zijn bekering, de positie van de islamitische onderdanen in zijn vaderland en de verhouding tussen christendom en islam. Verschillende Egyptische parlementairen, politieke en religieuze leiders en vertegenwoordigers van diverse islamitische studentenverenigingen uit Europa, Azië, Amerika en Afrika woonden deze lezing bij.⁵¹

In Caïro werd hij gerepresenteerd als de secretaris van al-Jam'iyya al-Islamiyya al-Hulandiyya (De Nederlandse Islamitische Vereniging), die een vooraanstaande rol onder de moslims in Den Haag speelde. Tijdens zijn verblijf in Egypte bezocht Van Beetem de vereniging van Maleis-Indonesische studenten in Caïro, die hem

47 Zie de brief in de collectie van Gerard Louwrens Tichelman (1893–1962), KITLV-inventaris 65, nr. D H 814/1175, KITLV, Universiteit Leiden; zie ook: 'Het artikel van pastoor ten Berge', *Het Vaderland* 2 september 1931, http://resourcecgd.kb.nl/SGD/19311932/PDF/SGD_19311932_0000218.pdf, bekeken op 15 september 2010.

48 Steenbrink 2007, p. 53-54.

49 'Islamitische Begraafplaats', *Het Vaderland* 12 december 1932.

50 'Sikrtir al-Jam'iyya al-Islamiyya al-Hulandiyya', *Al-Fath* 8/383 (Dhu al-Qi'dah 1, 1352/15 februari 1934), p. 10.

51 *Haagsche Courant*, 24 november 1938.

Umar Ryad

waarschijnlijk eerder bij het bestuur van De Vereniging van Jonge Moslims hadden geïntroduceerd, omdat veel van hun actieve leden ook bij deze vereniging betrokken waren.⁵² Hij bezocht ook de *salafi*⁵³ journalist en schrijver Muhhib al-Din al-Khatib op zijn kantoor van de Salafiyya Uitgeverij en van het tijdschrift *Al-Fath* te Cairo. Volgens *Al-Fath* weigerde de Egyptische krant *Al-Ahram* de lezing aan te kondigen vanwege de gevoeligheid van de titel. In zijn toespraak zei Van Beetem dat hij zich als Nederlander beschaamd voelde tegenover zijn moslimbroeders in Egypte, omdat een andere prominente Nederlandse figuur (een impliciete verwijzing naar Snouck Hurgronje) alle moslims misleid had door zijn uiterlijke bekering tot de islam. Dit had volgens hem een slechte indruk gegeven van de Nederlanders die oprecht tot de islam waren overgegaan. *Al-Fath* lichtte de Arabische lezers in dat de reden voor Van Beetems bekering tot de islam onder andere gelegen was in zijn reizen in de islamitische wereld tijdens zijn militaire dienst.⁵⁴ Het Egyptische tijdschrift verwelkomde Van Beetems bezoek bij zijn islamitische 'broeders' en prees zijn oprechtheid in zijn steun aan de Indonesische gemeenschap in Nederland en zijn vriendschap met het Egyptische consulaat daar. Zijn verzet tegen de jezuïet en missionaris Ten Berge werd verder door *Al-Fath* gezien als een teken van trouw aan de islam.⁵⁵

Een jaar na Van Beetems bezoek aan Egypte organiseerde prins Shakib Arslan (1869-1946), de centrale figuur binnen een breed transnationaal reformistisch pan-islamitisch netwerk in Europa, het eerste Europees Islamitische Congres, in Genève. Waarschijnlijk door zijn contacten met *Al-Fath* in Egypte werd Van Beetem uitgenodigd deel te nemen aan dit congres als vertegenwoordiger van moslims in Nederland. Binnen Arslans netwerk in Europa speelden verschillende islamitische diplomaten, emigranten en bekeerlingen een grote rol bij de oprichting van diverse organisaties die zich richtten op het bevorderen van islamitische solidariteit in Europa tijdens het interbellum. Dit Europees Islamitische Congres was de eerste poging om de in Europa wonende moslimactivisten, bekeerlingen, handelaren, docenten, studenten, ambtenaren, diplomaten en kunstenaars op één plaats te verzamelen om de intellectuele, sociale en educatieve vraagstukken met betrekking tot de moslims in Europa te bespreken. Ongeveer zestig leden uit verschillende Europese landen namen deel aan het congres.⁵⁶

Van Beetems activiteiten onder moslims in Nederland sloten goed aan bij de doelstellingen van Arslans congres in Genève. Vier jaar na zijn bekering kreeg hij nu

52 Zie W.R. Roff, 'Indonesian and Malay Students in Cairo in the 1920's', *Indonesia* 1970, 9, p. 73-87; vgl. M. Abaza, *Changing images of three generations of Azharites in Indonesia*, Institute of Southeast Asian 1993; M.F. Laffan, *Islamic nationhood and colonial Indonesia: the umma below the winds*, Routledge 2003.

53 Het begrip *salafiyya* is veelzijdig en breed, en had aan het begin van de twintigste eeuw een totaal andere invulling dan thans het geval is. De salafisten in de tijd van Van Beetem waren hervormingsgezind en zouden nu aangemerkt worden als 'vrijzinnige' moslimintellectuelen.

54 *Al-Fath* 8/383, p. 10.

55 Idem, p. 11.

56 M. Kramer, *Islam Assembled: The Advent of the Muslim Congresses*, New York: Columbia University Press 1986, p. 143-153; vgl. M. Salem, *Le Congrès Islamo-européen de Genève (Août 1933)*, Parijs 1933; O. Szykiewicz, 'Der Muslimische Kongress von Europa, Genf September 1935', *Die Welt des Islams* 1934, 17, 3-4, p. 103-104.

een kans om bredere islamitische erkenning te verwerven buiten zijn kleine vereniging in Nederland. Van Beetem presenteerde voor het congres een ‘energieke’ speech in het Duits, waarin hij de behoeftes van de islamitische minderheid in Nederland benadrukte. Hij voegde eraan toe dat het plan van moslims in Nederland om een moskee te bouwen zeer gewenst was en hoopte dat het congres elke denkbare morele steun zou kunnen bieden.⁵⁷

Het congres benoemde Van Beetem tot afgevaardigde van het Al-Islam Permanente Comité van Europa in Den Haag. In opdracht van dit comité zond hij in januari 1938 een petitie aan de Tweede Kamer tegen in de Nederlandse pers vermelde gebeurtenis, namelijk dat een groep van het Leger des Heils met muziekinstrumenten een moskee in Palu op Sulawesi was binnengegaan om moslims christelijke liederen te laten horen. In zijn brief waarschuwde Van Beetem dat dergelijke incidenten een negatief stempel op de gevoelens van moslims zouden drukken. Het parlement moest volgens hem de zaak onderzoeken en de benodigde maatregelen nemen om de publieke orde te bewaren.⁵⁸

Van Beetems dood

Van Beetem overleed op 20 februari 1938 en werd drie dagen later begraven in Den Haag – niet op de islamitische begraafplaats, maar op de begraafplaats van Nieuw Eik en Duinen. Veel van zijn vrienden, vooral moslims, waren aanwezig bij de begrafenisplechtigheid, waarbij westerse en islamitische riten gecombineerd werden. De ceremonie begon met een stuk van Beethovens ‘Es ist bestimmt’. Dr. W.M. Westerman (1892-1950), lid van de Tweede Kamer en een van Van Beetems goede vrienden, sprak over diens toewijding aan het Indonesische en Nederlandse volk.⁵⁹ Mohammed Rasjid, Van Beetems medereiziger naar Caïro, hield een toespraak namens de Perkoempoelan Islam en de Indonesische Studentenvereniging van Al-Azhar in Caïro (Al-Jam’iyya Al-Khayriyya). In zijn woorden stelde Rasjid dat hun ‘Europese *saudara* (broer) in de islam’ vaak verkeerd begrepen en beoordeeld werd. Vele mensen twijfelden ook aan zijn geloof in de islam, omdat een blanke man zich nooit oprecht tot de islam zou kunnen bekeren.

‘Uw aanwezigheid in het midden van ons, Oosterlingen, werd dan ook beticht als een vos met kippenveeren, omdat het heette, dat een blanke soldaat de ziel van het islamitische Oosten nooit zou kunnen begrijpen. Als Oosterse geloofsgenoot, die ooit met u in het dagelijksche leven heeft verkeerd, meen ik wel eenig recht te hebben hier een kleine herinnering op te roepen. Uw neiging tot den islam, uw opmerkelijke aanleg voor de menschenrechten op te komen, openbaarden zich reeds 30 jaren geleden, nadat u zich in Aziatische

57 ‘Au Congres Musulman d’Europe’, *Die Welt des Islams* 1935, 17, 3-4, p. 106; R. Schulze, *Islamischer Internationalismus im 20. Jahrhundert*, Leiden: Brill 1990, p. 103-104.

58 ‘Godsdienstige gevoelens van de islamieten aangerand?’, *Het Vaderland* 4 januari 1938. Ook http://resource.sgd.kb.nl/SGD/19371938/PDF/SGD_19371938_0000365.pdf, bekeken, 15 september 2010.

59 *Haagsche Courant* 24 februari 1938; zie ook: *Het Vaderland* 24 februari 1938.

Umar Ryad

landen hebt georiënteerd. Een goed deel van uw leven hebt u in stilte besteed aan het intensief bestudeeren van den islam.’⁶⁰

De ceremonie werd daarna afgesloten met de islamitische *Salat al-Jināzah* en er werden bloemen op het graf gestrooid.

Tijdens en na de Tweede Wereldoorlog

Na Van Beetems dood gingen de gemeentelijke onderhandelingen en de publieke discussie over de moskeelannen rond de Tweede Wereldoorlog gewoon door. In 1939 richtten Indonesische studenten een comité op dat islamitische lezingen verzorgde en informatie over de islam aan Nederlandse niet-moslims gaf. Dit comité kwam waarschijnlijk tot stand op initiatief van de Qadiani Ahmadiyya-beweging, die in 1939 in de residentie verscheen om de moskeelannen nieuw leven in te blazen. Er moet opgemerkt worden dat de aanhangers van deze Qadiani-splitsing binnen de Ahmadiyya-beweging de stichter van de beweging, Mirza Ghulam Ahmad (1835-1908), beschouwen als de laatste profeet en Messias. Zij onderscheiden zich van de andere tak van (‘Lahore’) Ahmadiyya, die de stichter van de beweging niet als een profeet maar als hervormer (*mudjaddid*) zien. Het is overigens niet bekend of Van Beetem via deze richting tot de islam bekeerde. In 1939 kwam de Indiase Qadiani-moslimzendeling Mirza Wali Ahmad Baig in Nederland aan met een missie om een moskee in Den Haag op te richten. Met het comité van Indonesische studenten probeerde Baig samen te werken ter bespoediging van de bouw van de moskee. Zijn missie in Nederland benutte hij om voordrachten te houden in verschillende steden, waarvoor veel belangstelling bleek te bestaan.⁶¹

Het is ook vermeldenswaard dat de Perkoempoelan Islam zich later ontwikkelde tot een publieke organisatie voor alle Indonesiërs in Den Haag en in 1940 ruim driehonderd leden telde. Daarnaast bleef de vereniging andere sociale en religieuze belangen van de islamitische gemeenschap vervullen, zoals de rituelen rond geboorte, huwelijk, ziekte, slametans en rituele feesten; het bemiddelen tussen de leden, Nederlandse autoriteiten en de politie; het schrijven van officiële brieven en het verzorgen van vertaalwerk. De contacten tussen de actieve leden bleef overigens informeel en mondeling.⁶²

In december 1939 was een zekere Joh.C. P. Alberis uit Amsterdam nog zeer positief over het moskeelplan en hoopte dat de moskee in het centrum van de stad een ‘Haagse Taj Mahal’ zou worden.⁶³ Maar dezelfde soort bezwaren die tien jaar geleden in de Nederlandse pers naar voren kwamen, werden opnieuw geuit, namelijk dat men de bouw van een moskee in een christelijke omgeving niet passend

60 Idem.

61 ‘Geestelijk leven: de moskee in Nederland’, *De Indische courant* 13 december 1939.

62 Poeze, p. 289.

63 ‘Een moskee in Den Haag’, *Het Vaderland* 12 december 1939.

vond.⁶⁴ De moslimzending Baig nam al snel een belangrijke positie in binnen de Perkoempoelan Islam, waarvan de leden op dat moment uit linkse en liberale, orthodoxe en hervormingsgezinde moslims in Nederland bestonden.⁶⁵

Begin 1940 werd het moskeepan in Den Haag binnen de Indische Volksraad besproken. Soeria Naia Atmadja, inheems lid van de Indische Volksraad, probeerde de aandacht van de regering opnieuw op deze plannen te vestigen. De regering gaf via een mondeling antwoord aan dat zij gaarne bereid was deze wens bij het Opperbestuur te brengen. Een anonieme journalist schreef dat de belangstelling voor een moskee onder moslims in Den Haag nog steeds groot was.⁶⁶ Er leefde volgens hem een groter islamitisch bevolkingsdeel in Den Haag dan men zich bij oppervlakkige beschouwing zou kunnen indenken. 'In bepaalde wijken van Den Haag waar veel Indische gasten wonen', zo schreef hij, 'kan men de baboes en huisjongens met de kinderen zien wandelen of onderhandelen met bakker en groenteboer.'⁶⁷ Ze trachten in allerlei opzichten de gebruiken van hun land en achtergrond te handhaven. Zo hechtten ze grote waarde aan de islamitische rituelen en hielden hun religieuze feesten, waarbij ze gezamenlijk auto's huurden en daarmee pleziertochtjes in Amsterdam en omstreeks ondernamen.⁶⁸

Deze journalist noemde Van Beetem 'de stuwende man' voor deze bevolkingsgroep in Den Haag, die zich 'de zeden en gebruiken' van zijn geloofsgenoten had eigen gemaakt. 'Ik herinner mij zeer wel', zo schreef deze journalist, die Van Beetem goed had gekend, 'hoe hij mij kwam bezoeken; een blonde breede farsch gebouwde man. In de deuropening bleef hij staan, maakte een Oostersche buiging, en hield bij zijn Salaam de hand op het hart.'⁶⁹ Het enige resultaat voor deze plannen was dat de grond waarop de moskee zou komen te staan, beschikbaar gemaakt was en dat het wachten nog slechts was op het bijeenkomen van het benodigde kapitaal.⁷⁰ De journalist betreurde het gebrek aan medewerking van de kant van de Nederlandse autoriteiten wat betreft de moskeepannen van de inheemse moslimgroep in Den Haag. Verder preees hij de Indonesiërs als 'trouwe' en 'vriendelijke' mensen, die 'talrijke malen, tot twintig en meer keren toe, de zeeën zijn overgestoken als verzorgsters of verzorgers voor jonge kinderen'.⁷¹

Onder de naam 'Kijker' meldde een andere journalist van het Rotterdamsch Nieuwsblad in hetzelfde jaar 1940 dat de residentie naar alle waarschijnlijkheid een moskee zou krijgen. Hij lichtte zijn lezers in over de historische, religieuze en politieke betekenis van moskeebouw in de islam. Hij was van mening dat de vorm van het bouwwerk vermoedelijk bescheiden zou zijn in tegenstelling met de

64 Zie: 'Een moskee in Den Haag', *Het Vaderland* 22 december 1939; 'Een Mohammedaansche moskee in de Residentie: Islam-zending in ons land', *Het Vaderland* 10 december 1939.

65 Poeze 1986, p. 290.

66 'Een moskee in Den Haag? Het denkbeeld is in goede aarde gevallen. Indische families brengen veel huispersoneel uit Indië aan', *Rotterdamsch Nieuwsblad* 28 februari 1940.

67 'De moskee in de Den Haag: Vraag over steunverlening', *HetNieuws van den Dag voor Nederlandsch-Indië* 26 januari 1940; 'De moskee te Den Haag in de Indische Volksraad', *Het volk: Dagblad voor de Arbeiderspartij* 2 maart 1940.

68 Idem.

69 Idem.

70 Idem.

71 Idem.

Umar Ryad

‘pracht’ van andere ‘Mohammedaansche bedehuizen’ in het oosten en ook in sommige westerse landen.⁷²

De laatste jaren van de oorlog brachten de discussies over de moskee tot stilte. Pas een jaar na de oorlog bezocht Hafiz Qudrat-Ullah, een Qadiani Ahmadiyya-zending, Den Haag om onder de Indonesische moslims te werken en de islamitische leer in Nederland te verspreiden. Kort na zijn komst verklaarde Hafiz dat hij zeer optimistisch was over de toekomst van de islam in Nederland. Hij beseftte wel dat zijn werk in Nederland niet gemakkelijk zou zijn. Een onderdeel van zijn missie was zo spoedig mogelijk een moskee in Den Haag te openen.⁷³ Pas in 1950 kocht de Ahmadiyya Moslim Missie in Nederland een terrein aan de Oostduinlaan in Den Haag, tegenover het gebouw van de BPM aan de Carel van Bylandtlaan, waarop de eerste moskee in Nederland uiteindelijk is verrezen. Dit terrein werd voor f 28.000 van een particulier gekocht.⁷⁴ Door de Ahmadiyya-gemeenschap was f 100.000 bijeengebracht voor de bouw van de Haagse moskee. Dit bedrag was hoofdzakelijk een contributie van vrouwelijke leden van de Ahmadiyya-gemeenschap.⁷⁵ In eerste instantie was men van plan dat Nederland binnen enkele jaren twee moskeeën rijk zou zijn. Naast de Haagse moskee zou een tweede moskee in Amsterdam komen, aan het Tulpplein, tegenover het Amstelhotel.⁷⁶ Eind augustus 1954 werd een congres in Den Haag gehouden waarbij zeven Ahmadiyya-missies uit heel Europa uitgenodigd waren, waaronder Nederland, Schotland, Frankrijk, Zwitserland, Duitsland en Engeland.⁷⁷ In opdracht van de Ahmadiyya-beweging begon ir. J.G. Wiebenga (1886-1974) in de periode 1951-1954 aan het bouwplan te werken,⁷⁸ waarbij rekening werd gehouden met de eisen van de gemeente Den Haag. In december 1955 werd de bouw van de moskee in Den Haag na jaren van strijd en onderhandelingen met de gemeentelijke autoriteiten in Den Haag uiteindelijk voltooid. Hoewel de Ahmadiyya-missie door veel moslims niet als rechtzinnig wordt beschouwd, waren de ambassadeur en de ambassaderaad van Egypte, de gezant van Iran en de zaakgelastigde van Pakistan bij deze plechtigheid aanwezig.⁷⁹

72 ‘Moskeeën, Mohammed en de Islam. Ook onze residentie zal naar alle waarschijnlijkheid een moskee krijgen’, *Rotterdamsch Nieuwsblad* 14 maart 1940.

73 ‘Moslimzending in Holland’, *Het Nieuws: Algemeen Dagblad* 3 juli 1947; ‘Een Mohammedaans Zending in Nederland’, *Leeuwarder Courant: Hoofdblad van Friesland* 5 juli 1947.

74 ‘Minaretten in Bezuidenhout. Mohammedaanse missie gaat bouwen’, *Leeuwarder Courant: Hoofdblad van Friesland* 11 augustus 1950.

75 ‘Mohamedaanse missie in Nederland’, *Het Nieuws: Algemeen Dagblad* 10 juli 1950; ‘Moskee in Nederland’, *Java-bode: Nieuws, Handels- en Advertentieblad voor Nederlandsch-Indië* 19 juli 1950.

76 ‘Minaretten in Bezuidenhout Mohammedaanse missie gaat bouwen’, *Leeuwarder Courant: Hoofdblad van Friesland* 11 augustus 1950.

77 ‘Mohamedaanse missie in Nederland’, *Het Nieuws: Algemeen Dagblad* 10 juli 1950; ‘Bouw van Moskee in Den Haag’, *Algemeen Indisch Dagblad: de Preangerbode* 28 augustus 1950; ‘Den Haag krijgt een moskee’, *Het Nieuwsblad voor Sumatra* 29 augustus 1950; ‘Moskeeën in Den Haag en Amsterdam’, *Het Vrije Volk: Democratisch-socialistisch Dagblad* 31 augustus 1950.

78 ‘Moskee in Den Haag’, *Java-bode: Nieuws, Handels- en Advertentieblad voor Nederlandsch-Indië* 10 juli 1954.

79 ‘Opening moskee in Nederland’, *Java-bode: Nieuws, Handels- en Advertentieblad voor Nederlandsch-Indië* 14 december 1955; ‘In Den Haag is de eerste Moskee geopend’, *Algemeen Indisch Dagblad: de Preangerbode* 14 december 1955.

In hetzelfde jaar waren de hiervoor gemelde oud-minister van Pakistan, Zafrullah Khan, en imam Gulaam Ahmad Bashir, de stichter van de moskee in Den Haag, betrokken bij een andere moskeebouw in de provincie Friesland. Dit betrof een moskeeruimte die op rijkskosten in mei 1956 in het kamp Wyldemerck tussen Kippenburg en Rijs in Gaasterland (onder Balk) werd gebouwd voor een groep van ongeveer vijfhonderd moslims, ex-militairen van Zuid-Molukse komaf. Dat werd dus de tweede moskee in Nederland, na de Haagse moskee aan de Oostduinlaan.⁸⁰ Deze twee Ahmadiyya-moskeeën moeten onderscheiden worden van de latere, vooral Surinaamse Ahmadiyya-moskeeën van de Lahore-richting. In de daaropvolgende jaren zou het aantal moskeegebouwen gestaag toenemen door de komst van gastarbeiders met verschillende etnische achtergronden, waarmee de islam in Nederland definitief een ander gezicht heeft gekregen.

Conclusie

Het voorgaande is een bijdrage aan de geschiedenis van de islamitische gemeenschap in Nederland in het interbellum en in ruimere zin ook aan de geschiedenis van de islam in Europa in die tijd. Hoewel de moslingemeenschap in Nederland vóór de Tweede Wereldoorlog klein was en geen vooraanstaande sociale status had en verder een minder belangrijke plaats in de anti-imperialistische bewegingen in die tijd innam, speelde ze een voorname rol in de vormgeving van de islam in ons land. Te midden van deze zwakke groep slaagde Van Beetem erin om kleinschalige maar baanbrekende initiatieven te ondernemen, onder meer door de oprichting van de eerste islamitische begraafplaats in Nederland. Het is moeilijk om de zichtbaarheid van de islam als geïnstitutionaliseerde religie in de Nederlandse samenleving in die periode te meten. Het moskeeproject zag pas in 1955 het licht en de islam is pas na de komst van gastarbeiders tot een zichtbare werkelijkheid in Nederland uitgegroeid. De foto's van het familiealbum van Van Beetem laten echter een publieke islamitische begrafenisstoet in Den Haag zien en illustreren tevens dat er een religieuze plechtigheid van een 'Mohammadansch' huwelijk in het Haagse gemeentehuis plaatsvond in 1933. Een bericht met een foto hiervan werd ook in de Nederlandse pers gepubliceerd. De publieke manifestatie van de islam was dus zeker – al was het maar incidenteel – aanwezig in Nederland ruim voor de komst van de grote aantallen moslimmigranten.

De Nederlandse band met het internationale pan-islamisme werpt een nieuw licht op het wetenschappelijk onderzoek. De pan-islamisten in Europa in het interbellum gebruikten verschillende instrumenten om hun transnationale netwerken

80 'Voor moskee van Gaasterland is nog steeds geen spijker geslagen Moslims voelen zich ten achter gesteld', *Leeuwarder Courant: Hoofdblad van Friesland* 2 mei 1955; 'Moskee in kamp bij Rijs', *Friese Koerier: Onafhankelijk Dagblad voor Friesland en Aangrenzende Gebieden* 18 februari 1955; 'Een moskee in Gaasterland: Enkele honderden Moslims naar "Wyldemerck"', *Leeuwarder Courant: Hoofdblad van Friesland* 18 februari 1955; 'De eerste steen voor moskee in Wyldemerck werd gisteren gelegd. Mohammedanen hopen einde der vasten in moskee te vieren', *Leeuwarder Courant: Hoofdblad van Friesland* 7 april 1956; 'Tweede Mohammedaanse moskee in Nederland. Stijlvolle opening van moskee in "Wyldemerck"', *Friese Koerier: Onafhankelijk Dagblad voor Friesland en Aangrenzende Gebieden* 16 juli 1956.

Umar Ryad

op te bouwen, met name door organisaties, reizen, internationale congressen en vooral de verspreiding van kranten.⁸¹ Bovendien trad Van Beetem tot het Europese Moslim Congres toe om de positie en religieuze behoeftes van de islamitische gemeenschap in zijn vaderland te verklaren en om zowel het Nederlandse als het islamitische publiek daarbuiten bewust te maken van hun problemen. Zijn droom om een officiële moskee te bouwen in het centrum van Den Haag is tijdens zijn leven niet gerealiseerd. Het was echter tijdens dezelfde periode dat andere islamitische gemeenschappen in Londen, Parijs en Berlijn erin slaagden om een dergelijke droom wel te realiseren. Veel religieuze leiders uit Polen en Hongarije reisden naar het Midden-Oosten en India om geld in te zamelen voor de bouw van moskeeën in hun hoofdsteden.⁸²

Ten slotte moet opgemerkt worden dat het huidige publieke debat in Nederland, vooral de islamofobische stroming onder leiding van Geert Wilders, de lange Nederlandse historische ervaring met de islam in Indië en Nederland blijkbaar niet kent of ontkent. Wat we kunnen leren van het bestaan van een dergelijke moslimminderheid in het interbellum is dat het publieke debat over de positie van de islam in de Nederlandse samenleving geen nieuw fenomeen is. Ik heb hier niet de pretentie een volledige vergelijking tussen vroeger en nu te trekken. Hoewel de zichtbaarheid van de islam in het interbellum in de Nederlandse samenleving niet zo groot was als thans het geval is, keren verschillende discussies uit die tijd in de huidige politieke retoriek over de islam in Europa terug. De reacties van islamitisch zijde op Ten Berges uitspraken tegen de islam en de profeet Mohammed tonen aan hoe complex de historische en normatieve relaties tussen de vrijheid van meningsuiting en de vrijheid van godsdienst kunnen zijn. Zij roepen het beeld op van dezelfde verhitte debatten en wereldwijde islamitische sentimenten ten aanzien van Geert Wilders' anti-islamfilm *Fitna*, en bijvoorbeeld de cartoonkwestie in Denemarken. Het voornoemde publieke debat in het interbellum over de bouw van een moskee in Den Haag in een christelijk land roept eveneens associaties op met Wilders' hedendaagse bezorgdheid over het grote aantal moskeeën in Nederland. Dit alles gekoppeld aan zijn tegenstand tegen 'de tsunami van de islamisering' van de Nederlandse samenleving, die hij als exclusief joods-christelijk en humanistisch bestempelt. Hiermee wordt voorbijgegaan aan de lange en gezamenlijke geschiedenis van Nederlanders en Indonesiërs. Zijn radicale voorstel om de moskeebouw tegen te houden staat in wezen op één lijn met de voorstellen binnen sommige radicale salafistische kringen om de bouw van kerken in islamitische landen te verhinderen of te stoppen.

81 Clayer & Germain 2008, p. 24.

82 Clayer & Germain 2008, p. 24.